

HÂMÎ-İ ÂMÎDÎ

(حامیء آمیدى)

(ö. 1160/1747)

Divan şairi.

1090'da (1679) Diyarbekir'de (Âmid) doğdu. Asıl adı Ahmed'dir. Gençliğinde Semerkantlı Derviş Âgâh'tan ders aldığı ve şair İbrâhim Hâşim'den hattatlık öğrendiği bilinmektedir. Otuz yaşlarında İstanbul'a gitti, burada Sadâret Kethüdâsı Muhsinzâde Abdullah Paşa'ya intisap ederek divan kâtipliği görevini üstlendi. Bir süre sonra Diyarbekir beylerbeyiliğine tayin edilen Köprülüzâde Hacı Abdullah Paşa'nın divan kâtibi olarak memleketine döndü (1718). Ertesi yıl Abdullah Paşa ile beraber aynı görevle önce Van'a, ardından Erzurum'a gitti. 1725'te Tebriz'in fethi sırasında göstermiş olduğu başarılı hizmetler dolayısıyla kendisine hâcagânlık rütbesi verildi. 1726'da Abdullah Paşa'nın görevinden ayrılması üzerine kendisi de Diyarbekir'e geri döndü.

Hâmî, Patrona İsyanı'nın cereyan ettiği 1730 yılında ikinci defa İstanbul'a gittiysen de bir yıl kadar sonra oldukça zahmetli bir yolculukla tekrar memleketine döndü. 1743'te bazı dostlarının daveti üzerine Erzurum'a gitmiş, buradan dönüşünde eşkiyanın saldırısına uğrayıp yarınadaki bütün para, eşya ve silâhları yağmalanarak perişan bir halde Diyarbekir'e ulaşabilmiştir. Çermiklî Çetecizâde Abdullah Paşa'nın Diyarbekir valiliği sırasında onun verdiği câizeler ve bir köyün temlikisi sayesinde rahat bir hayata kavuştu. Kışın şehirdeki evi, yaz aylarında Dicle kıyısındaki köşkü ilim ve sanat adamlarının toplandıkları bir mahfel haline geldi. Hâmî Diyarbekir'de vefat etti.

XVIII. yüzyılın ikinci derecedeki şairlerinden kabul edilen Hâmî'nin düzenlediği divanın çeşitli nüshaları bulunmaktadır (Millet Ktp., Ali Emîrî Efendi, Manzum, nr. 99, 100; Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2620; İÜ Ktp., TY, nr. 506; Konya Mevlânâ Müzesi Ktp., nr. 2401). Hacı Abdullah Paşa'nın Azerbaycan savaşlarını ve Tebriz'in fethini anlatan 375 beyitlik "üzre" redifli kasidesi, Giritli Tayyibî Efendi'ye hitaben kaleme alınan 264 beyit uzunluğundaki bir mektup, on beş kaside, altmış iki gazel, on altı tarih manzumesi, iki murabba, bir lugaz ve bir müfredin yer aldığı divan ayrıca basılmıştır (İstanbul 1272).

Kasidelerinde Nefî ve Nâbî, gazellerinde yer yer Nâbî ve Nedîm tesirleri görülen Hâmî, şahit olduğu önemli bazı olayları anlatırken çok defa ölçsüz mübalağalara düşmekten kurtulamamıştır. Bazı hikemî ve hamâsî beyitleri sonraki devirlerde darbimesel halinde söylenen Hâmî'nin "üzre" redifli kasidesiyle, 1743'te Erzurum'dan Diyarbekir'e dönerken eşkıya tarafından nasıl soyulduğunu anlatan 121 beyitlik "lâmiyye"si oldukça ünlüdür.

BİBLİYOGRAFYA:

Sahaflar Şeyhizâde Esad Efendi, *Bağçe-i Safâ-ı endûz*, İÜ Ktp., TY, nr. 2095, vr. 112; Râmiz, *Âdâb-ı Zürefâ*, İÜ Ktp., TY, nr. 91, vr. 65; Fâtî, *Tezkire*, s. 58; Ali Emîrî, *Tezkire-i Şuarâ-yı Âmid*, İstanbul 1328, s. 187-209; *Osmanlı Mûellifleri*, II, 139-140; Gibb, *HOP*, IV, 71-73; Şevket Beysanoğlu, *Diyarbakırlı Fikir ve Sanat Adamları*, İstanbul 1957, I, 211-224; *TYDK*, III, 744-747; Abdülkadir Karahan, "Hâmî-i Âmidî", *EP* (İng.), III, 133; a.mlf., "Hâmî, Ahmed", *TDEA*, IV, 83-84.

ABDÜLKADİR KARAHAN

HAMÎD

(الحميد)

Allah'ın isimlerinden
(esmâ-i hüsnâ) biri.

Hamîd kelimesi "iyilik, güzellik ve erdemlilikle niteleyip övmek" anlamındaki hamd masdarından sıfat olup "övülen, övgüye lâyık bulunan", ayrıca "öven" mânalarına gelir. Âlimlerin çoğu, esmâ-i hüsnâdan biri olarak hamîdin ilk anlamına öncelik vermiştir. Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*'ının bir yerinde hamîdi "kendisine hiçbir yerginin yönelmediği varlık" (vr. 374^b), bir başka yerinde de "dıştan bir sebep olmaksızın zâtıyla övgüye lâyık bulunan" diye tanımlamıştır; O'nun dışındaki herkes yine kendisinin lutfu ile övlümeye hak kazanır. Mâtürîdî kelimenin "öven" mânasına da gelebileceğini söyler. Şöyle ki: Allah insanların güzel fiil ve davranışlarını över ve kendilerini mükâfatlandırır. Aslında kulları bu fiillere muvaffak kılan yine kendisidir (*Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, vr. 789^a). Ebû'l-Hasan el-Eş'arî ise hamîde "sıfatlarında ve fiillerinde övülen" (mahmûd) anlamını vermiştir (İbn Fûrek, s. 54). Hamîd ismine "öven" mânası verildiği takdirde Allah'ın bizzat kendisini övmesi de kelimenin muhtevası içinde düşünülebilir. Nitekim birçok âyetle hamd Allah'ın zâtına izâfe edilmiştir. Bunun insanlara hamdetmeyi öğretme amacını taşıdığı kabul edilir (bk. *HAMD*).

Kur'an-ı Kerim'de hamd kavramı altmış bir yerde Allah'a nisbet edilmekte olup bunların on yedisini hamîd ismi oluşturmaktadır (bk. M. F. Abdülbâki, *el-Mu'cem*, "hmd" md.). Hamd bir âyetle lafza-i celâl yerine tek başına ve "övgüye lâyık olanın (Allah'ın) yolu" (sırâtü'l-hamîd) şeklinde yer almıştır (el-Hac 22/24). On âyetle "her şeyden müstağni ve her şey kendisine muhtaç" anlamındaki ganî, üç âyetle "yenilmeyen yegâne galip" mânasındaki azîz, bir âyetle "şanlı, şerefli" mânasındaki mecîd, bir âyetle "bütün emirleri ve işleri yerli yerinde olan" anlamındaki hakîm, bir âyetle de "yardımcı ve dost" anlamındaki velfî ismiyle birlikte kullanılmıştır. Doksan dokuz esmâ-i hüsnâ içinde yer alan bu isimler, zât-ı ilâhiyyenin övlümeye lâyık olduğunu belirten hamîdin içerdiği övgü yönlerinden bazılarını ifade etmekte ve onu pekiştirmektedir.

Hamîd, doksan dokuz ismi ihtiva eden Tirmizî hadisinde yer almakla birlikte ("Da'avât", 82) İbn Mâce'de yoktur. Namazda selâm vermeden önce okunan Salli ve Bârik dualarının her biri "hamîdün mecîd" isimleriyle sona ermektedir. Bu salâtü selâm metinleri *Kütüb-i Sitte*'den başka Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'i, Dârimî'nin *Sünen*'i ve İmam Mâlik'in *el-Muvatta'*ı gibi ana hadis kitaplarında yer almaktadır (bk. Wensinck, *el-Mu'cem*, "hamd" md.).

Hamd zât-ı ilâhiyyeyi kemal sıfatlarıyla nitelemek olduğuna göre hamîd "bu sıfatları taşıyan, bütün iyilik ve güzelliklerle övülen, sayısız lutf ve nimetlerine şükredilen" demektir. Mutlak ve en mükemmel varlık niteliği taşıyan Allah'ın zâtî ve fiilî sıfatlarında övgüye lâyık olması tabii, hatta aklen zaruridir. Bunun yanında takdir ve tahminlerin üstünde bir eser olan tabiat da yaratıcı ve yöneticisinin övgü ve teşekkürle lâyık bir varlık olduğuna tanıklık eder. Kur'an-ı Kerim'de, şuurlu bir canlı olan insandan önce göklerde ve yerde bulunan herkesin, güneş, ay, yıldızlar, dağlar, ağaçlar ve hayvanların Allah'a secde ettiği ifade edilirken buradaki secdenin "şuurlu şuursuz itaat" mânası yanındaki "yaratıcının ergin sıfatlarının yansıması" anlamını da içerdiğine işaret edilmektedir. Aynı âyetle insanlar "yeryüzündeki akıllı varlıklar" (men fi'l-arz) şeklinde nitelendirilip fizik varlıklarıyla Allah'ın övgüsüne vasıta oldukları anlatıldıktan sonra psikolojik yetenekleri açısından tekrar söz konusu edilmiş ve bir

kısımının itaat ettiği, bir kısmının ise inkâr ve isyan yoluna saptığı belirtilmiştir (el-Hac 22/18).

Şüphesiz ki canlı cansız, şuurlu şuursuz bütün kâinatın sahip olduğu iyilik ve güzellikler yaratıcısına râcidir. Bu gerçekten hareket eden âlimler, başkalarına yöneltilmiş bile olsa bütün övgülerin Allah'a mahsus olduğunu söylemişlerdir (Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 3). Fakat tabiatındaki her şey iyi ve güzel midir, yerilecek bir nesne veya olay yok mudur? Muhyiddin İbnü'l-Arabî'ye göre yerilecek yönü bulunan her şeyin mutlaka övülecek bir yanı da vardır, onun övülecek yanı Allah'a râcidir. Yerilecek yönüne gelince aslında zemmin dayanağı yokluktur. Şu halde onun ne temeli ne de dayanağı vardır. Öyle anlaşıyor ki İbnü'l-Arabî tabiatı kötülüklerin suni ve ârizi olduğunu kabul etmekte ve tabii olarak bunların Allah'a nisbetini doğru bulmamaktadır. İbnü'l-Arabî, ayrıca Allah'ın ilk peygamber Hz. Âdem'e esmâyi, son peygamber Hz. Muhammed'e de onlarla kendisini senâ etmeyi öğrettiğini ifade eder (*el-Fütûhât*, IV, 286-287). Ebû Abdullah el-Halîmî, sayılamayacak kadar çok olan ilâhî nimetlerin içinden hayat ile aklı fevkalâde önemli görmekte (*el-Minhâc*, I, 202), Abdülkâhîr el-Bağdâdî ise hamîde "övülen, gönül hoşluğuyla bağlanılan, şükredilen" anlamını verdikten sonra bu ismin müminlerle olan ilgisini şöyle belirtmektedir: Onlar hamîd olan Allah'ı rab, İslâmiyet'i din, Muhammed'i peygamber, Kâbe'yi kible, Kur'an'ı önder kabul etmiş ve bunlara gönülden bağlanmışlardır (*el-Esmâ' ve's-şifât*, vr. 90^b-91^a).

İnsanlar içinde de hamîd olanlar vardır. Gazzâlî'ye göre inancı, ahlâkı ve diğer davranışları övgüye lâyık olan kimse hamîd niteliğini taşır ki bu Hz. Muhammed'dir, sonra ona yaklaşan peygamberler, velîler ve âlimler gelir. Fakat hiç kimse yergiden ve eksiklikten uzak olmadığına göre mutlak mânada hamîd sadece Allah'tır (*el-Mağşadü'l-esnâ*, s. 141).

Abdülkâhîr el-Bağdâdî'ye göre hamîd ismi "övülen" mânasına alındığı takdirde övenlerin mevcudiyetini gerektireceğinden ezeli olmaz; ancak kelimeye "öven" anlamı verilmesi halinde kelâm sıfatına râci olacağından ezeli niteliği taşır. Ebû Bekir İbnü'l-Arabî ise hamîdi zât-ı ilâhiyeye râci sübûtî sıfatlardan ve kelâm statüsü içinde mütalaa ettiği halde (*el-Emedü'l-akşâ*, vr. 58^b, 87^a) O'na hamd edceklerin bulunmadığı dönemlerde hamîd ol-

madiğini ve daha sonra bununla nitelendiğini söyler (a.g.e., vr. 94^b-95^a). Eş'arî âlimlerini bu kanaatlere sevkeden şey, onların hamd kavramını şükür mânasına almaları ve ayrıca fiilî sıfatları hâdis telakkî etmeleridir. Halbuki hamdin ağırlıklı mânası zât-ı ilâhiyenin bütün kemal sıfatlarıyla vasıflanması yönündedir; hamîd ise bundan türeyen bir sıfat olup "kemal sıfatlarıyla nitelenen" demektir. Bu sebeple hamîd Allah'ın zâtî isimlerinden olup ezeldir. Nitekim Kur'an-ı Kerîm'de hamîdle birlikte kullanılan beş isimden sadece biri (velî) kevnî (insanla ilgili) olup diğerleri zâtîdir (yk. bk.; ayrıca bk. ESMÂ-i HÜSNÂ). Allah'a nisbet edilen bütün isimler "esmâ-i hüsnâ" (en güzel isimler) diye nitelendirildiğine göre hepsi hamîdi pekiştirmekte ve açıklamaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "hmd" md.; *Lisânü'l-Arab*, "hmd" md.; Ebû'l-Bekâ, *el-Külûyyât*, s. 356; Wensinck, *el-Mu'cem*, "hamd", "senâ", "şükür" md.leri; M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "hmd" md.; Tirmizî, "Da'avât", 82; Zecâc, *Tefsîru esmâ'illâhi'l-hüsnâ* (nşr. Ahmed Yûsuf ed-Dekkâk), Beyrut 1395/1975, s. 55; Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd* (nşr. Fethullah Huleyf), Beyrut 1970, s. 3; a.m.f., *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, Hacı Selim Ağa Ktp., nr. 40, vr. 374^b, 789^a; Ebû Süleyman el-Hattâbî, *Şe'nü'd-du'â* (nşr. Ahmed Yûsuf ed-Dekkâk), Dimaşk 1404/1984 → Dimaşk, ts. (Dârü's-Sekâfeti'l-Arabiyye), s. 78; Halîmî, *el-Minhâc*, I, 202; İbn Fûrek, *Mücerredü'l-Makâlât*, s. 54; Gazzâlî, *el-Mağşadü'l-esnâ*, s. 141; Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğnî* (nşr. Abdülhamîd Mahmûd – Süleyman Dünyâ), Kahire, ts. (ed-Dârü'l-Misriyye), XX/2, s. 215-216; Bağdâdî, *el-Esmâ' ve's-şifât*, vr. 90^b-91^a; Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *el-Emedü'l-akşâ*, Hacı Selim Ağa Ktp., nr. 499, vr. 58^b, 87^a, 93^b-95^a; Fahreddin er-Râzî, *Levâmî'u'l-beyyinât*, s. 302-303; İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhât*, Kahire, ts. (Mektebtü's-Sekâfeti'd-dîniyye), IV, 286-287.

BEKİR TOPALOĞLU

HÂMİD b. ABBAS

(حامد بن العباس)

Ebû Muhammed Hâmid b. el-Abbâs
(ö. 311/923)

Abbâsî veziri.

223'te (838) doğdu. Devlet hizmetine girmeden önce ticaretle uğraşıyordu. Bu alandaki yeteneği sayesinde tanındı ve 273'te (886) Vâsıt, 287'de (900) Fars eyaletiyle Basra'nın haraç ve diyâ gelirlerini tahsil etmek üzere âmil olarak görevlendirildi. Daha sonra Halife Muktedir-Billâh, askerlerin ve diğer görevlilerin maaşlarını geciktirmesi sebebiyle birtakım sosyal huzursuzluklara yol açan İbnü'l-Fu-

rât'ı azlederek yerine Hâmid'i vezir tayin etti. Vâsıt'tan Bağdat'a gelen Hâmid'e halifenin huzurunda yapılan törenle vezirlik hil'atı giydirildi (3 Cemâziyelevvel 306/12 Ekim 918). Ancak yönetimde tecrübe sahibi olmadığından halkla münasebetlerinde mevkiine yakışmayan davranışlarda bulunması diğer üst düzeydeki görevlilerce hoş karşılanmadı. Onun bu yönü halifeye anlatılarak makamın vakarını koruyamadığı ifade edildi. Halife Muktedir-Billâh da Ali b. İsmâ'nın hapisten çıkarılmasını ve Hâmid'in vekili olarak bütün divanların yönetimini üstlenmesini emretti (307/919). Bu vekâlet şekli Abbâsî Devleti'nin tarihinde ilk defa uygulanıyordu. Ali b. İsmâ kısa zamanda bütün yetkileri eline aldı ve divan reisliklerine dilediği kimseleri getirdi.

Merkezde durumunun iyice sarsıldığını gören ve günlerce halifenin huzuruna dahi çıkamayan Hâmid eski görevine iade edilmesini istedi. Bunun üzerine vezir unvanını koruyarak Bağdat, Kûfe, Vâsıt, Basra, Ahvaz, İsfahan ile Fırat nehri çevresinde bulunan yerleşim birimlerinin gelirlerini toplamak ve buraların diğer idarî işlerini yürütmekle görevlendirildi ve Vâsıt'a gitti. Ali b. İsmâ masrafları azaltmak için gayret sarfederken Hâmid devlete daha çok gelir sağlamak için uğraştı. Bu arada Halife Muktedir'in kaldırdığı miras vergisini tekrar koydu ve halkın aleyhine bazı uygulamalar yaptı (Hüsâmeddin es-Sâmerrâî, s. 228, 294-295). Hâmid'in vergileri arttırması halifeyi memnun ettiyse de bu durum merkezde onun adına işleri yürüten Ali b. İsmâ'nın hoşuna gitmedi. Bu sırada Bağdat'ta büyük bir isyan çıktı. Vezir Hâmid'in bu olaylardan sonra 307 (919) yılında azledildiği söylenirse de bu doğru değildir. O günlerde Ahvaz şehrinde bulunan Hâmid'in merkeze gelmesiyle isyan daha da büyüdü; ancak Halife Muktedir-Billâh'ın dayısı Garîb el-Hâl bu isyanı bastırdı. Halifenin emriyle Vezir Hâmid başta olmak üzere bu olaylara sebep olmakla suçlanan bütün kumandan ve ileri gelenlerin ambarları açılıp tahılları halka satıldı; bu sayede daha önce yükselen fiyatlar düştü ve halk sakinleşti. Halife Muktedir-Billâh Hâmid'in iltizamlarını iptal etti, onun görevlendirdiği haraç memurlarını görevden aldı ve bu arazilerin yönetimini Ali b. İsmâ'ya verdi.

Bir yıla yakın bir süre Bağdat'tan ayrı kalan ve 309'da (921-22) geri dönen Vezir Hâmid b. Abbas, Mâlikî Kadısı Ebû